

ПОДБОР НА РОДИТЕЛСКИ ДВОЙКИ ПРИ ХИБРИДИЗАЦИЯ НА СУСАМ С ЦЕЛ СЪЗДАВАНЕ НА СОРТОВЕ ЗА МЕХАНИЗИРАНО ПРИБИРАНЕ ЧРЕЗ ПРИЛАГАНЕ НА КОЛИЧЕСТВЕНА И КОМПЛЕКСНА ОЦЕНКА НА ИЗХОДНИЯ МАТЕРИАЛ
SELECTION OF PARENTAL PAIRS IN THE HYBRIDIZATION OF SESAME WHIP AIMED AT THE CREATION OF CULTIVARS FOR MECHANICAL HARVESTING, APPLYING QUANTITATIVE AND COMPLEX ASSESMENT OF THE SOURCE MATERIAL

Станко Георгиев, Станислав Стаматов*, Манол Дешев
Stanko Georgiev, Stanislav Stamatov*, Manol Deshev

Институт по растителни генетични ресурси – Садово
Institute of Plant Genetic Resources – Sadovo

*E-mail: stanislav44@abv.bg

Резюме

В количествената и комплексната оценка участват сортове и линии сусам, използвани като родители, и техните потомства. При кръстосването на форми с разпукващи се и неразпукващи се кутийки се получават хибриди, които притежават кутийки, задържащи семената до навлизането им в комбайна. Оценката е извършена върху материали от F₅ генерация. Оценени са 19 морфологични и биохимични показателя, които формират 7 основни направления. Формираният общ бал показва превъзходството на получените хибриди над техните прилежащи родители по отношение на продуктивността и икономическия ефект, постигнат от механизираното им прибиране с комбайн. Това дава възможност за избор на родителски двойки, които успешно да съчетават търсените белези в потомствата.

Abstract

Sesame varieties and breeding lines used as parents and their descendants were involved in a quantitative and complex assessment. By crossing shattering-capsule and non-shattering capsule forms, hybrids were obtained that had boxes which held the seeds until entering the combine harvester. The assessment was carried out on materials of the F₅ generation. Nineteen morphological and biochemical indicators forming the 7 basic groups were assessed. The total assessment figure showed the superiority of the obtained hybrids over their adjacent parents regarding productivity and economic contribution made by their mechanized harvesting with a combine. This allows for optional parent pairs which successfully combine required features in the progenies.

Ключови думи: сусам, количествена и комплексна оценка; механизирано прибиране; продуктивност, икономия на средства.

Key words: sesame, quantitative and complex assessment, mechanized harvesting, productivity, cost saving.

ВЪВЕДЕНИЕ

Данните от количествената и комплексната оценка на линиите и сортовете фъстъци може успешно да се използват и при определяне на подбора на сортовете за хибридизация и съставяне на сполучливи комбинации (Delikostadinov, 1988).

Селекционната програма при сусама е насочена към създаване на нов тип растения, подходящи за механизирано прибиране. При нея успешно се реализират форми, получени от кръстосване на сусам с разпукващи се и неразпукващи се плодни кутийки. Georgiev et al. (2008; 2011) докладват, че признаците, определящи високата продуктивност, и изискванията на механизираното прибиране се намират в пълно противоречие. Това означава, че трудно ще се намери форма сусам, която напълно да удовлетвори изискванията на производителите за висок добив и механизирано прибиране без загуби на семената.

Изискванията към сусамовото растение, подходящо за механизирано прибиране, наложиха да се създаде такова с нова архитектура. Плодната кутийка трябва да задържа семената по време на жътва и да ги освобождава лесно в овършаващия апарат (Langham and Rodrigues, 1946). При вършитбата семената трябва да останат цели, здрави и ненаранени, със запазена кълняемост и добър външен вид (Georgiev, 2002; Langham, 2002). Към новия тип сусам се изисква не само да притежава изправен, прибран и пирамидален хабитус, със здрави неполягащи стъбла и разклонения, но с оглед намаляване на загубите при машинната жътва първото разклонение трябва да се формира по централното стъбло на височина от 18-20 cm над повърхността на почвата. Същото е валидно и за първите кутийки по централното стъбло и разклоненията, които трябва да се залагат на височина не повече от 20-25 cm.

Целта на настоящия анализ е да се установи дали в същата степен на сигурност може да се разчита на данните от количествената и комплексната оценка за правилния подбор на сортовете за кръстоски и при сусама, както това беше доказано при фъстъците.

МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ

Същността на метода е описана в разработките на Smith (1936), Fedin et al. (1978) върху генното проявление на признаците. Количествената оценка на сортовете и техните хибриди се основава на определени критерии - стойностно или агрономическата оценка се описва чрез израза: $H = a_1G_1 + a_2G_2 + \dots + a_nG_n$ (1), където: H е стойностният израз на количествената оценка; G_i - сумата на средните ефекти на адитивните гени, определящи величината на признака i , влияещ на критерия H ; a_i - относителният дял за влиянието на i признака. Успехът на селекцията на най-добрите сортове се определя като $H = a_1G_1 + a_2G_2 + \dots + a_nG_n$ (2), където H и G представляват превишаването над средното ниво на H и G_n - генетическото значение на признака в отбраните потомства и сортове в сравнение със значението на изходните родители. Тъй като G не може непосредствено да бъде измерено, изводите за ценността на изследваните признаци може да се изрази с x , което представлява фенотипното проявление на признака или $H = a_1x_1 + a_2x_2 + \dots + a_nx_n$ (3). Като използваме математичния израз (3), ние изработихме модел за количествена, комплексна оценка на сортовете, селекционните линии и потомствата от сусама за оценка на ефективността на селекционния процес. За да бъде по-разбираем този модел, ние го трансформирахме в следния вид: $H = a_1A + a_2B + a_3V + a_4Г + a_5Д + a_6Е + a_7Ж$, където с A изразяваме продуктивността; с B - ранозрелостта; с V - устойчивостта към болести; с $Г$ - пригодността за механизизирано отглеждане и прибиране; с $Д$ - стопанските качества на плодовете и семената; с $Е$ - химичния състав на семената на сортовете; и с $Ж$ - икономическата ефективност, постигната от механизизирането на прибирането. При оценката на стопанските качества жълтият цвят на семената получава по-висок бал, тъй като е предпочитан пред белия. Коефициентът на тежест за всеки критерий определихме условно в зависимост от значението му в общата оценка, както следва: за a_1 - 20, за a_2 - 10, за a_3 - 10, за a_4 - 20; за a_5 - 10, за a_6 - 10 и за a_7 - 20. Сборът от всички се равнява на 100. Посочените коефициенти за тежест на критериите се дават на стандарта за неговите действителни стойности на показателите, които оценяват критерия.

В настоящото проучване са включени създадените вече стабилни хибридни линии на етап F_5 . В таблицата са анализирани 12 кръстоски, като при някои са направени и реципрочни кръстоски. Класирането на родителите е направено по техните средни стойности, а за анализа на потомствата са използвани стойностите на прилежащите към съответното потомство родители и стандарт. Кръстоските в таблицата не са подредени по техния ред. Те са групирани в две групи: първа група, в която са включени сортове и линии с висок бал и на двама родители или само на единия. Във втората група са включени сортовете и линиите с нисък бал и на двамата родители или само на единия от тях.

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

От данните в таблица 1 се установи, че от групата на сортовете с разпукващи се кутийки най-голям бал имат сортовете София, Милена и на последно място е сортът Садово1. В таблица 2 са посочени родителите с неразпукващи се кутийки, подходящи за механизизирано прибиране, всички линии имат по-нисък бал от стандарта Садово 1 по продуктивност, ранозрелост и устойчивост на болести. Най-добре от тях се представя линия Садово 3959, следвана от Садово 3850 и сорта Виктория. Благодарение на икономическия ефект от механизизираното прибиране линията Садово 3959 надвишава леко Садово 1.

Резултатите в таблица 3 показват, че от кръстоска 301, ♀ Садово 3959 и ♂ Милена има проследени 5 линии. Потомствата със селекционни номера 4088, 4089, 4090, 4091 и 4193 имат бал от 109,49 за линия 4103 до 119,11 за линия 4088 или средно за петте линии, които характеризират кръстоската, балът е 114,39 точки. Средният бал за родителите е 91,07 за Садово 3959 и 108,65 за Милена. Средната величина от родителите е 99,86. Очевидно е, че кръстоската 301, която съчетава комплексната оценка на двете най-добри форми сусама, е с най-висок бал в линията Садово 3959 и сорта Милена в комбинация, като цяло превъзхожда значително средната стойност от родителите и стандарта. В проценти това представлява 114,40 превишение спрямо Садово 1.

Ще отбележим, че същата зависимост се наблюдава и при обратната кръстоска - ♀ Милена x ♂ Садово 3959, при линията под номер 4077. Тя също превъзхожда както стандартния сорт Садово 1, така и средната величина и абсолютните стойности на родителите. Средните стойности за родителите са по-ниски от тези на стандарта, но балът при линия 4077 е 108,0, което съставлява 114,41% спрямо това на стандарта 94,40, приет за 100,0. Това е още едно доказателство, че в този случай дори посоката на кръстосване не оказва влияние върху добрите качества на хибридна линия 4077.

Таблица 1. Модел на качествена и количествена оценка на сортове сусам с разпукващи се кутийки

Сортове	Биологични качества			Пригодност за механизизирано прибиране				Продуктивни качества			Химичен състав		Цена на килограм прибрано семе, бал	Сравнение по бал със Садово 1								
	1. Добив семена от растение/г	2. Вегетационен период в дни	3. Нападение от фузариум - брой болни растения	4. Хабитус изправен, неполягащ	5. Височина на растението/см	6. Брой на разклоненията	7. Общ брой кутийки	8. Маса на 1000 семена	9. Цвят на семената - жълт	10. Цвят на семената - бял	11. Съдържание на мазнини, %	12. Съдържание на суров протеин, %		13. Разходи за 1 кг семена, бал	1. Продуктивност	2. Ранозрялост	3. Устойчивост на болести (Fusarium sp.)	4. Пригодност за механизизирано прибиране	5. Стопански качества	6. Химичен състав	7. Разходи за 1 кг семена	Сума
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
Садово 1	26.8	92	22	6	139	3.5	170	2.9	0	бял	55.2	25.8	1.42	20	10	10	20	6	10	20	96	93.2
Милена	28.9	92	22	6	163.0	4.4	182.2	3.1	жълт	0	55.6	26.1	1.42	21.6	10	10	21.3	10	10.1	20	103	100.0
София	31.1	92	18	6	134.4	5.3	226.1	3.1	жълт	0	55.3	25.9	1.42	23.2	10	18.2	22.9	10.1	10.0	20	114.4	111.1

Таблица 2. Балова количествена и комплексна оценка на сортове и линии сусам с неразпукващи се кутийки

Сорт/ Линия	Продуктивност		Ранозрялост		Устойчивост на болести		Пригодност за механизирано прибиране		Стопански качества		Химичен състав		Сума		Разлика		Разход за прибиране на 1 кг семена		Сума		Разлика в бала спрямо Садово 1		%
	A	B	C	D	E	F	G	Σ	Σ	Σ	Σ	G	Σ	Σ	Σ	Σ	Σ	Σ	Σ	Σ	Σ	Σ	
1	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43
Sadovo 1	20	10	10	19,6	6	10	75,6	0,0	20	95,6	-	100,00											
3959	11.9	10	11.8	17.1	8	10.3	69,10	- 6,5	26.7	95.8	11.2	100.21											
3850	8.2	10	11.8	13.9	7.9	9.91	61,71	- 13,9	26.7	88,41	3.8	92.48											
Victoria	6.3	10	11.8	15.3	8	10.28	59,68	- 16,0	26.7	88,38	1.8	92.45											
3959-3	7.5	10	11.8	13.3	8.5	10.28	62,38	- 13,3	26.7	88,08	4.4	92.13											
3962	6.3	10	11.8	14.3	8.3	9.81	59,68	- 16,0	26.7	87,21	1.8	91.22											
Average	10	10	11.8	14.6	8.1	9.99	62,49	- 13,1	26.7	91,19	4.6	95.39											

Таблица 3. Подбор на сортове и линии сусам, участващи като родителски двойки в хибридни комбинации

Crosses	Сорт/ Потомство	Продуктивност	Ранозрялост	Устойчивост на болести	Пригодност за механизирано прибиране	Стопански качества	Химичен състав	Сума	Разлика	Разход за прибиране на 1 кг семена	Сума	Разлика в бала спрямо Садово 1	%
		A	B	C	D	E	F	Σ		G	Σ		
	1	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32
I. Crosses between varieties and lines with a high ball in the ranking groups													
301	♀3959	5.93	7.2	7.5	26.98	7.2	7.3	62.11	-13.5	26.7	88.81	-6.79	92.9
	♂ Милена	28.23	10	9.5	21.16	10.1	9.8	88.79	13.19	20	108.8	13.19	113.8
	Средно										98,80		103,35
	Стандарт	20	9.6	9.2	20	7.5	9.3	75.6	0	20	95.6	0	100
	4088	22.75	9.6	9.8	26.68	9.2	9.1	87.13	11.53	26.74	113.9	18.27	119.1
301	♀3959	5.09	7.2	7.5	26.98	7.2	7.3	61.27	-14.3	26.7	87.97	-7.63	92.02
	♂ Милена	27.1	10	9.5	21.16	10.1	9.8	87.66	12.06	20	107.7	12.06	112.6
	Средно										97,81		102,32
	Стандарт	20	9.6	9.2	20	7.5	9.3	75.6	0	20	95.6	0	100
	4089	24.05	9.2	8.7	24.94	7.8	9	83.69	8.09	26.7	110.4	14.79	115.5
301	♀3959	6.07	7.2	7.5	26.98	7.2	7.3	62.25	-13.4	26.7	88.95	-6.65	93.04
	♂ Милена	26.9	10	9.5	21.16	10.1	9.8	87.46	11.86	20	107.5	11.86	112.4
	Средно										98,20		102,72
	Стандарт	20	9.6	9.2	20	7.5	9.3	75.6	0	20	95.6	0	100
	4090	24.5	9.2	8.7	24.94	7.8	9	84.14	8.54	26.7	110.8	15.24	115.9
301	♀3959	6.07	7.2	7.5	26.98	7.2	7.3	62.25	-13.4	26.7	88.95	-6.65	93.04
	♂ Милена	26.9	10	9.5	21.16	10.1	9.8	87.46	11.86	20	107.5	11.86	112.4
	Средно										98,20		102,72
	Стандарт	20	9.6	9.2	20	7.5	9.3	75.6	0	20	95.6	0	100
	4091	21.9	9.2	8.7	23.74	7.8	9	80.34	4.74	26.7	107	11.44	112
301	♀3959	14.06	8.9	8.5	26	7.6	8.9	73.96	-2.94	26.7	100.7	3.76	103.9
	♂ Милена	33.4	9.8	8.9	21.6	9	9.2	91.9	15	20	111.9	15	115.5
	Средно										106,3		109,68
	Стандарт	20	10	8	20	9.1	9.8	76.9	0	20	96.9	0	100
	4103	14.4	10	9.7	27	9.6	8.7	79.4	2.5	26.7	106.1	9.2	109.5
295	♀ Милена	9.23	9.1	8.7	19	10.1	10	66.13	-8,27	20,00	86,13	-8,27	91,24
	♂3959	5,70	9,50	8,00	23,37	7,20	9,00	62,77	-11,63	26,70	89,47	-4,93	94,78
	Средно										87,80		93,01
	Стандарт	20	9	9.2	20	7	9.2	74.4	0	20	94.4	0	100
	4077	22	9.1	8.9	25	7.2	9.1	81.3	6.9	26.7	108	13.6	114.4
315	♀ Милена	23.5	10.2	8.6	23.54	9.4	9.2	84.44	9.14	20	104.4	9.14	109.6
	♂4075	12.7	7	7.5	22.98	7.1	8.7	65.98	-9.32	26.7	92.68	-2.62	97.25
	Средно										98,56		103,42
	Стандарт	20	10	8.3	20	7.6	9.4	75.3	0	20	95.3	0	100
	4105	21.8	8.7	9.3	24.54	9.8	9.6	83.74	8.44	26.7	110.4	15.14	115.9
316	♀4075	8.18	7.1	7.6	26.9	7.8	8.3	65.88	-8.62	26.7	92.58	-1.92	97.97
	♂ Милена	28.3	8.9	8.1	22.1	9.8	9.3	86.5	12	20	106.5	12	112.7
	Средно										99,54		105,33
	Стандарт	20	9.1	8	20	7.6	9.8	74.5	0	20	94.5	0	100
	4106	22	7	7	25.3	9	9	79.3	4.8	26.7	106	11.5	112.2
307	♀ Милена	19.85	10.1	9.8	17.25	9.8	9.7	76.5	2.3	20	96.5	2.3	102.4
	♂Виктория	5.5	9.8	9.1	17.5	7.6	8.9	58.4	-15.8	26.7	85.1	-9.1	90.34
	Средно										90,80		96,39
	Стандарт	20	9.2	8.7	20	7.4	8.9	74.2	0	20	94.2	0	100
	4096	21.64	9.1	8.7	21.39	8.7	9.5	79.03	4.83	26.7	105.7	11.53	112.2
300	♀3959-3	5.09	9.8	8	20.64	7.1	8.9	59.53	-14.9	26.7	86.23	-8.19	91.33
	♂ Милена	25.37	9.9	8.2	19.16	10.1	9.8	82.53	8.11	20	102.5	8.11	108.6
	Средно										94,38		100,00
	Стандарт	20	9.9	8.12	20	7.1	9.3	74.42	0	20	94.42	0	100
	4083	12.85	10	9.8	24.43	10	10	77.08	2.66	26.7	103.8	9.36	109.9
298	♀Садово 1	20	9.5	8.9	20	7.4	9.9	75.7	0	20	95.7	0	100
	♂3850	15.22	9.4	8.7	24.45	7	8.2	72.97	-2.73	26.7	99.67	3.97	104.2
	Средно										97,68		102,07
	4081	17.9	9.5	9	21.4	9.1	8.9	75.8	0.1	26.7	102.5	6.8	107.1

(Продължение на таблица 3)

II. Crosses between varieties and lines with the middle and lower Ball													
308	♀ Виктория	7.03	9.5	9.6	26.9	6.9	10	69.93	-7.27	26.7	96.63	-0.57	99.41
	♂ Милена	29.1	10.2	9.8	22.6	9.3	9	90	12.8	20	110	12.8	113.2
	Средно										98,31		106,44
	Стандарт	20	10	9.4	20	7.8	10	77.2	0	20	97.2	0	100
	4104	9.2	8.7	9.1	28	9.1	10	74.1	-3.1	26.7	100.8	3.6	103.7
299	♀ 3962	9.6	7.3	7.9	19.4	7.9	9	61.1	-14.3	26.7	87.8	-7.6	92.03
	♂ 3959	10.7	9.6	9.8	19.8	7	9.1	66	-9.4	26.7	92.7	-2.7	97.17
	Средно										90,25		94,60
	Стандарт	20	9.7	8.9	20	6.8	10	75.4	0	20	95.4	0	100
	4102	11.2	9.8	9.2	21.38	9.7	9.8	71.08	-4.32	26.7	97.78	2.38	102.5
296	♀ Садово 1	20	9.3	9	20	7.5	9.8	75.6	0	20	95.6	0	100
	♂ 3959	8	9.4	8.7	18.9	7.2	8.6	60.8	-14.8	26.7	87.5	-8.1	91.53
	Средно										91,55		95,76
	4079	9.7	9.5	9.1	21.8	8.1	9.5	67.7	-7.9	26.7	94.4	-1.2	98.74
295	♀ Милена	26.8	10.1	10	18.96	9.8	9.6	85.26	9.56	20	105.3	9.56	110
	♂ 3959	6.1	10	8.4	24.28	8	9	65.78	-9.92	26.7	92.48	-3.22	96.64
	Средно										98,87		103,31
	Стандарт	20	9.8	9.2	20	6.9	9.8	75.7	0	20	95.7	0	100
	4101	6.3	10	10	19.8	9.3	9.5	64.9	-10.8	26.7	91.6	-4.1	95.72
301	♀ Милена	26.3	10	10	18.78	10	10	85.08	9.38	20	105.1	9.38	109.8
	♂ 3850	21.3	9.2	8.7	24.9	6.8	7.3	78.2	2.5	26.7	104.9	9.2	109.6
	Средно										104,99		109,70
	Стандарт	20	9.4	9.8	20	7.3	9.2	75.7	0	20	95.7	0	100
	4084	8.5	8	8.1	21.2	8.9	9.2	63.9	-11.8	26.7	90.6	-5.1	94.67
301	♀ Милена	34.5	10.1	8.5	23.73	10	10	96.83	20.83	20	116	20	120.8
	♂ 3850	21.3	9.4	8.3	26.08	6.5	7.4	78.98	2.98	26.7	105.7	9.68	110.1
	Средно										110,84		115,45
	Стандарт	20	9.5	10	20	7.5	9	76	0	20	96	0	100
	4080	6.8	9.3	8.9	18.26	8	10	61.26	-14.7	26.7	87.96	-8.04	91.63

Както при правата, така и при реципрочната кръстоска на линията Садово 3959 с разпукващи кутийки, подходяща за механизировано прибиране, с Милена с разпукващи се кутийки се получават линии, които превъзхождат по количествена оценка както самите родители, така и стандартния сорт Садово 1. Това е неопровержимо доказателство, че количествената комплексна оценка, която е огледален образ на агрономическата, ни дава идеална възможност да се направи подходящ избор на сортове за участие в хибридна програма за създаване на сортове с подходящо съчетание на изискванията за висок добив с тези за механизированото прибиране.

В таблицата ще анализираме и следващата кръстоска № 315 ♀ Милена х ♂ Садово 4075 и 316, в която родителската двойка е същата, но кръстоската е реципрочна - линията Садово 4075 участва като майка, а сортът Милена - като баща. И в двата случая се наблюдава превъзходство на линиите 4105 с 115,89% за първата кръстоска и линията 4106 за втората кръстоска с 112,17% по-голям бал над стандарта Садово1. И в тези две комбинации се потвърждава изводът, че когато се използват сортове и линии с висок бал, кръстоската е успешна и линиите, получени от нея, превъзхождат както родителите, така и стандарта Садово 1.

В кръстоските с номера 307 ♀ Милена х ♂ Виктория и реципрочната комбинация кръстоска № 308 ♀ Виктория х ♂ Милена, и съответно линията 4096 от правата кръстоска превъзхожда стандарта Садово 1 по бал с 112,24 % и при другата линия 4104 с 103,7%. Тук трябва да се има предвид, че и в класирането сортът Виктория е с по-нисък бал в сравнение с този на Садово 3959, и очакваният резултат е съвсем нормален в сравнение с този, получен в действителност. Освен това в случая има значение при реципрочната кръстоска и посоката на кръстосване, където сортът Милена като майка предава по-силно продуктивните си качества, отколкото когато се явява като баща (Georgiev et al., 2011).

Превъзходство на хибридни линии над стандарта се наблюдава и при другите кръстоски - № 300, където майка е линията Садово 3959-3 х ♂ Милена. Линията 4083 превъзхожда стандарта Садово по общ бал със 109,91%.

С намаляване на общия бал от количествената и комплексната оценка в класирането на сортовете и линиите, с които участват в кръстоски, посочени във втора група, пропорционално намалява и затихва ефектът от подбора на кръстоските и на произлизащите от тях хибридни линии.

ИЗВОДИ

1. Направеният анализ върху линиите и сортовете с различен бал от количествената и комплексната оценка, участвали в 12 кръстоски, и техните хибридни линии, потвърждават заключението, че този метод не само може, но и задължително трябва да се използва при подбора на сортовете и линиите в двойки, които следва да се използват за хибридизация при сусама.

2. Методът дава възможност комплексно да бъдат оценени всички сортове като изходен материал, да се видят положителните им и отрицателните им качества, за да се направи най-правилният избор за кръстоски.

3. Комплексната оценка спестява време и средства и съдейства за успеха на селекционната работа.

LITERATURE

- Georgiev, S., 2002. Selektisia na sortove susam podhodyashti za mehanizirano pribirane. Rasteniievadni nauki. ZH1-2, 22-26.
- Delikostadinov, S. G., 1988. Agrobiologichno i tehno-logichno prouchvane na taksonomichnite razno-vidnosti fastatsi pri usloviyata na Tsentralna yuzhna Bulgaria. Disertatsia za prisazhdane na nauchnata stepen DSN, Sadovo.
- Fedin, M. A., Silis D. YA., Smirnov A.V., 1978. Metod indeksov osnovanny na diskriminantnyih funktsiyah, dlya otbora sortov. Genetika koli-chestvennih priznakov selskohazaystvennih rastetii, Akademia nauk SSSR, Izdatelstvo Nauka, Moskva, 58-62.
- Langham, D.G. and M. Rodriguez, 1946. Abrete sesamo: Ajonjoli (Sesamum indicum) que no pierde semillas. Circ. 17, Publ. Ministerio de Agricultura y Cria, Maracay, Venezuela, 153-159.
- Georgiev, S., S. Stamatov, M. Deshev, 2008. Requirements to Sesame (Sesamum indicum) Cultivars for Mechanized Harvesting, Bulgarian journal of agricultural science, vol. 14, Numb. 6, 616-620.
- Georgiev, S., S. Stamatov, M. Deshev, 2011. Analysis of heterosis and combining ability in some morphological characters in sesame (Sesamum indicum L.) Bulgarian journal of agricultural science, vol. 17, Numb. 4, 456-464.
- Langham, D.R. and Terry Wiemersy, 2002. Progress in Mechanizing Sesame in the US Through Breeding Reprinted from: Trends in new crops and new uses. 2002. J. Janick and A. Whipkey (eds.). ASHS Press, Alexandria, VA.
- Smith, H.F., 1936. A Diskriminant phunction for plant selection Ann. Eugen., vol 7, 240-250.
- Stamatov, S., M. Deshev, 2010. Model of Breeding for High Yields in Non-shattering Sesame (Sesamum indicum L.) Suitable for Mechanized Harvesting. Сп. Растениевъдни науки бр. 2, 99-101.

Настоящата статия е реализирана благодарение на финансовата подкрепа по проект ДДВУ 88/02 към МОН.

Статията е приета на 15.12.2013 г.
Рецензент – проф. дсн Дияна Светлева
E-mail: svetleva@yahoo.com